

Zelfsturing, twijfel en inspiratie

Door Janneke Hesselink

Verschenen in *Eindrapport Kenniskring Reflectie op het handelen*, juni 2004, 32-37

Hoeveel invloed heeft een student op zijn eigen leerproces?

Voor een studiedag op mijn opleiding verzorg ik een Socratisch Gesprek met als thema *zelfsturing*. Bij het inventariseren van de uitgangsvraag zien we dilemma's als: *Wanneer wordt zelfsturing laissez faire? Wat is de rol van de docent bij zelfsturing?* Maar uiteindelijk kiezen we ervoor om het antwoord op de vraag te zoeken: **Wat is zelfsturing?** In het uitkiezen van een goede vraag kwamen we er achter dat we wel een beeld bij zelfsturing hebben maar dat we eigenlijk niet goed weten wat wij er met elkaar en als opleiding mee bedoelen. Dit was voor mij een verrassing, ik werk op een relatief nieuwe opleiding en wij besteden veel aandacht aan visie ontwikkeling en aan ons onderwijsconcept. Uit dit Socratisch Gesprek bleek hoe belangrijk het is om stil te staan bij gezamenlijke veronderstellingen.

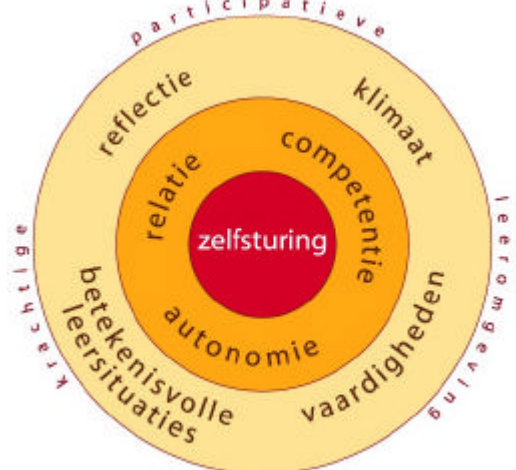
Het doel van dit artikel is om duidelijk te maken dat het begrip zelfsturing geëxpliciteerd dient te worden als je dit als opleiding centraal stelt. Wat wordt er eigenlijk bedoeld met zelfsturing? En als die vraag is beantwoord wat zijn de consequenties voor de organisatie en voor de rol van de docent?

Ik ga op zoek naar het antwoord op de volgende vragen: Hebben studenten eigenlijk wel de mogelijkheid om te sturen in hun eigen leerproces? Heeft de vakdocent nog wel bestaansrecht als je de student zoveel invloed geeft? Is zelfsturing soms een modebegrip? En vooral: Heeft zelfsturing niet veel grotere gevolgen voor het curriculum dan nu te zien is in de meeste opleidingen?

Wat is zelfsturing?

Waar het bij zelfsturing om draait is dat studenten eigenaar zijn van hun leerproces. Niet de docent maakt zich druk of de leerdoelen worden bereikt maar de student. Als je een docent vraagt een succesvolle student te omschrijven zal hij waarschijnlijk de volgende aspecten noemen: Heeft interesse voor het vak, toont motivatie, is iemand die leert zonder al te veel aansporing, stelt vragen die getuigen van inzicht en neemt initiatief om meer van het onderwerp te weten te komen. Toch wordt ook bovenstaande student vaak weinig ruimte geboden om keuzes te maken en initiatieven te tonen.

In het basisonderwijs is het begrip Adaptief onderwijs een veel gebruikt model. Adaptief onderwijs stelt drie basisbehoeftes van leerlingen centraal en bouwt hieromheen een rijke leeromgeving om recht te doen aan die behoeftes. Zelfsturing is hierbij de kern van het leren. Om kinderen mede-eigenaar te maken van het leren en leven op school, ontwerpt de leerkracht een krachtige en participatieve leeromgeving. Hierin wordt tegemoet gekomen aan de drie basisbehoeften: relatie, competentie en autonomie. Hierdoor ontstaat een veilig en uitdagend leerklimaat, ontwikkelen kinderen vaardigheden om zichzelf te sturen, kunnen ze leren in betekenisvolle situaties en leren ze te reflecteren op hun denken en doen (bron: APS).

Door op een adaptieve wijze het onderwijs in te richten, word je gedwongen om op een andere manier naar het leren van studenten te kijken. Leren studenten wel van colleges? Wat zit er achter spijbelgedrag van studenten? Waarom leveren ze verslagen niet in? Waarom studeren ze altijd thuis en niet op de opleiding?

Een voorbeeld: Een aantal eerstejaars studenten verstoort systematisch de hoorcolleges. Ze luisteren naar hun walkman, kletsen met elkaar, SMS-en. Docenten worden er wanhopig van. De studenten worden weggestuurd en er wordt weer eens ernstig met ze gesproken. Een docent concludeert dat deze studenten niet willen leren. Dezelfde groep studenten is op vrijdagmiddag altijd op de opleiding, sterker nog zij verlaten meestal als laatste het pand. Ze vormen samen de studentenband en hebben al een paar keer met zeer veel succes opgetreden. De studenten leren hier vaardigheden als samenwerken en vooral samenspelen, iets waar ze veel moeite mee hebben en wat niet zonder slag of stoot gaat. Toch zetten ze door en vertonen ze hierin een grote betrokkenheid. Studenten willen leren, alleen willen ze niet altijd leren wat de docent wil dat ze leren en niet altijd op het moment het rooster aangeeft dat ze het moeten leren. Het gedrag van de studenten in het hoorcolleges geeft wel aanleiding tot de conclusie dat de studenten ongemotiveerd zijn. Maar in deze redenering wordt buiten beschouwing gelaten dat dezelfde studenten in andere situaties vooraan staan om mee te doen.

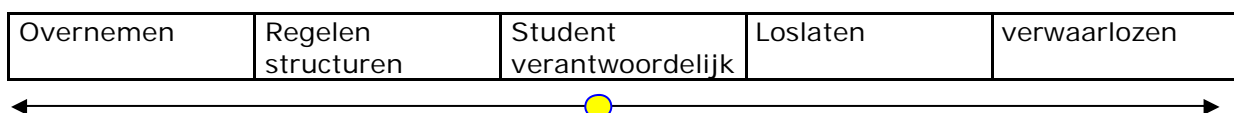
Een ander voorbeeld: Als een periode wordt afgesloten met presentaties en niet met een tentamen wordt zowel door docenten als door studenten veel meer gelet op de leerbehoeftes van de studenten. Docenten geven een overzicht van hun vakgebied en maken hier met de studenten een keuze uit. Studenten vormen leerteams om een onderdeel uit te werken, ze nemen initiatieven voor excursies en doen aanvragen voor bepaalde gastdocenten. Studenten geven zelf aan dat ze veel leren van de presentaties en willen hier meer tijd voor nemen zodat ze tot meer diepgang komen. Een van de slogans van de HvA is dat de toets het leergedrag stuurt. Uit dit voorbeeld blijkt dat de keuze om studenten juist in de toetsing veel invloed te geven leidt tot zelfsturende studenten.

Zelfsturing is effectief omdat studenten aangesproken worden op hun betrokkenheid. Hiervoor is het belangrijk om recht te doen aan de behoefte aan autonomie, competentie en relatie van de student. Aan de behoefte aan relatie wordt op de meeste opleidingen voldaan door het werken in studiegroepjes en tutorbijeenkomsten. Het werken in projecten is ontstaan om te zorgen voor differentiatie (competentie). Recht doen aan de behoefte aan autonomie van studenten is de zwakke schakel van veel opleidingen. Zowel de organisatie als de docenten hebben de neiging om als het puntje bij het paaltje komt het stuur niet over te dragen aan de student.

Het bestaansrecht van de vakdocent

Zelfsturing wordt nogal eens verward met een laissez faire houding. Ook wordt het vaak vertaald als vraaggestuurd onderwijs. Studenten invloed geven op hun leerproces is echter iets anders dan afwachten tot de student met een vraag komt. Docenten zijn vaak bang dat studenten niet met vragen komen over relevante onderwerpen in hun vakgebied. Bovendien is de praktijk waarin studenten stagelopen niet altijd zo inspirerend dat die ervaring goede leervragen oplevert. Deze angst is ongegrond als je accepteert dat de docent een onderdeel is van de rijke leeromgeving die je als opleiding wilt bieden. Onderstaand schema onderscheidt gradaties van begeleiding.

Figuur 2. Schaalverdeling mate van sturing docent (Sparreboom, 2004)

Het meeste kans op zelfsturing bestaat als de docent de student zelf verantwoordelijkheid geeft voor zijn opleiding. Als de verantwoordelijkheid te ver doorschiet, leidt het tot laissez faire. De docent laat zich niet meer zien omdat een student het zelf moet doen. Daar tegenover staat de gedwongen hulpverlener: De docent die in de startblokken staat om het van de student over te nemen. Een student hoeft maar een traantje te plengen en de docent mengt zich al in ruzies met projectgroepjes en regelt al van alles om het proces beter te laten verlopen. Beide extremen leiden niet tot zelfverantwoordelijk leren. De verwaarloosde student vindt de opleiding een puinhoop en gaat in het beste geval zijn eigen gang "op hoop van zegen". De student die in de rol van slachtoffer mag kruipen, zal blijven consumeren en een afwachtende houding ontwikkelen. De kunst is om een student te begeleiden in zijn leerweg zonder het van de student over te nemen.

Inspirator

De docent heeft een belangrijke rol als inspirator. De meeste mensen leren niet omdat het moet maar omdat ze ergens door geprikkeld raken. De motivatie om te leren komt meestal voort uit interesse. Een goede docent is inspirerend en op de hoogte van actuele ontwikkelingen op het vakgebied. De docent heeft de taak om deze vakkennis in te zetten om studenten te motiveren. Een belangrijk speerpunt van de opleiding is de vergroting van de kennisbasis van studenten. Nu wordt dit vaak vormgegeven door het aanbieden van colleges waarvan docenten vinden dat ze belangrijk zijn. Iedere vakdocent bedenkt met zijn vakcollegae wat er per jaar aan de orde moet komen en het aantal colleges wat daarvoor ter beschikking staat is uiteraard nooit genoeg. Het lukt een vakdocent nooit om zijn vak in alle nuances in vier jaar goed over te brengen. De inbreng van de vakdocent is veel effectiever als hij zijn vakkennis inzet op basis van de leervragen die de student heeft in dat vakgebied. Dit zal de betrokkenheid van studenten vergroten en het dit doet het leerrendement toenemen.

Twijfel zaaien

Het positief aanwenden van emoties verhoogt het leerresultaat. Bevlogenheid is al genoemd als inspiratiebron. Twijfel is een andere sterke emotie die aanzet tot leren. Als je niet twijfelt, hoef je ook niet op onderzoek uit te gaan en kom je niet tot leren. Studenten hebben geen duidelijk beeld van hun bekwaamheid en opvattingen. Dit moet je activeren. Een pabo-student die een duidelijk voorbeeld heeft van de leerkracht die hij wil zijn, is vaak beter in staat om doelgericht te leren. De verborgen opvattingen zijn sterke aanknopingspunten om leerdoelen aan te koppelen. In veel opleidingen wordt nu verwacht dat studenten leerdoelen formuleren of werken aan persoonlijke ontwikkelingsplannen. Hierbij wordt vaak te snel voorbij gegaan aan een goede oriëntatiefase om de verborgen opvattingen van studenten aan te boren en studenten aan het twijfelen te krijgen over hun eigen bekwaamheden. Waarschijnlijk hebben studenten minder moeite met het formuleren van leerwensen als het studiejaar start met een degelijke bezinning op het vak waar ze voor leren, bijvoorbeeld met behulp van de scenario methode. Deze methode helpt om visie te ontwikkelen en om de verborgen opvattingen boven tafel te krijgen. De scenariomethode is een methode om over je eigen handelen of dat van een organisatie na te denken in een snel veranderende wereld. Op basis van gegevens, trends en ontwikkelingen in het heden worden mogelijke toekomstbeelden ontwikkeld. Vanuit deze toekomstbeelden wordt teruggekeerd naar het heden. En wordt onderzocht welke handelingsperspectieven er zijn in het heden om met adequate strategieën naar de toekomst te leven. Door studenten te begeleiden in het ontwikkelen van hun visie investeer je in hun vermogen om sturing te geven aan hun leerproces.

Manieren om zelfsturing te vergroten

Eerder in dit artikel is al een aantal aspecten genoemd om te sturen op zelfsturing. Hieronder volgt een opsomming van de eerder gedane aanbevelingen om zelfsturing te vergroten:

- Een belangrijke rol van de docent is die van inspirator. Inspiratie is een krachtige bron om gemotiveerd te leren. Juist deze docent zal in staat zijn om de verantwoordelijkheid van de inhoud van de colleges met de student te delen.
- Help de student de twijfel te benutten: Door studenten te begeleiden in hun leerproces en door ze te helpen hun visie te ontwikkelen kun je ze helpen de twijfel te duiden en te versterken. Dit zal ze aanzetten om hun visie bij te stellen. Door studenten te begeleiden in het ontwikkelen van hun visie investeer je in hun vermogen om sturing te geven aan hun leerproces. Boogert en Droste (2000) wijzen er terecht op dat er weinig tijd genomen wordt voor de oriëntatiefase van leren. Zelfsturing wordt vergroot door hier aan het begin van iedere nieuwe leeracyclus de tijd voor te nemen bijvoorbeeld met behulp van de scenario methode.
- Zorg voor meer autonomie voor studenten. Een citaat: "Studenten hebben zelfsturing in hoe ze een project opzetten en hoe ze de taken verdelen. Inhoudelijk is toch duidelijk wat ze moeten doen?" Hiermee wordt geïmpliceerd dat de docent weet wat de student zal leren van een project. Als dat zo is dan blijft er weinig te sturen voor de student en is het effectiever de student precies op te geven wat hij moet leren. Door de student ook inhoudelijk de ruimte te geven zal de student eerder geneigd zijn verantwoordelijkheid te nemen voor inhoudelijke keuzes.
- Zorg voor een rijke leeromgeving. Een voorbeeld: in de vorige presentatieronde van studenten verzuchtte een docent hoe geïnspireerd hij toch raakte van de kwaliteit die studenten lieten zien in de presentaties van hun geleverde prestaties. "Wat jammer dat het leerproces tijdens het werken aan de prestaties aan ons oog onttrekt." Door de sobere inrichting van het gebouw komen studenten alleen op de opleiding om college te volgen en verdwijnen dan weer. Docenten trekken zich terug in hun kantoor als ze geen groepen begeleiden. Het gebouw moet een omgeving zijn waarin studenten en docenten elkaar tegenkomen om met elkaar werken. Een plek waar informatie te halen en te brengen is en waar studenten en docenten elkaar kunnen beïnvloeden en inspireren.
- Laat de student de stage zelf regelen. Studenten kunnen hiermee grote invloed uitoefenen op hun kansen op de arbeidsmarkt. Bij de opleiding technische bedrijfskunde en logistiek van de HvA zoeken studenten bijvoorbeeld zelf hun stageplaats. Een student van deze opleiding had vanaf het begin voor ogen om bij een multinational te werken. Deze student zorgde voor een stageplaats bij deze firma in Japan en heeft daar na zijn afstuderen ook werk gekregen. De student had door zijn zelf gekozen stage een voet tussen de deur bij zijn echte sollicitatie. Dit vastomlijnde toekomst scenario van deze student heeft hem gestuurd in zijn studie: hij had deze stageplek niet gekregen als hij geen goede student was geweest. Hierdoor kon hij gericht en wellicht ook wat berekenend zijn energie steken in zijn doel: het werken bij die multinational.
- Begeleid studenten tijdens het leren en leer ze om hun eigen leerproces te sturen. En vraag je steeds af of jouw sturing, de zelfsturing van studenten ten goede komt.

Het antwoord?

Het artikel begon met de volgende vragen. Hebben studenten eigenlijk wel de mogelijkheid om te sturen in hun eigen leerproces? Heeft de vakdocent nog wel bestaansrecht als je de student zoveel invloed geeft? Is zelfsturing een modegril? En vooral: heeft zelfsturing niet veel grotere gevolgen voor het curriculum dan nu te zien is in de meeste opleidingen?

Hebben studenten eigenlijk wel de mogelijkheid om te sturen in hun eigen leerproces?

Op veel opleidingen hebben studenten veel invloed om te sturen op het proces van het opzetten van projecten. Vaak wordt voorgeschreven wat ze moeten leren van deze

projecten en van wie ze dat moeten leren. Als je echt wil dat studenten leren leren of leren zelf te sturen zul je veel meer ruimte moeten maken voor keuzes van studenten. Studenten kunnen zelf projecten ontwerpen, stellen zelf werkgroepjes samen en geven zelf aan wat ze hopen te leren van de praktijk en van projecten. Stel kritische vragen over wat je achterwege laat als je zelfsturing centraal stelt. Zorg dat het leren van de studenten in het zicht van docenten gebeurt. Daarbij is het goed te realiseren dat fouten horen bij het leerproces. Door te investeren in begeleiding en vooral ook begeleidingsvaardigheden van de docenten kan hier veel gewonnen worden.

Heeft de vakdocent nog wel bestaansrecht als je de student zoveel invloed geeft?

De vakdocent krijgt een andere rol maar heeft zeker nog bestaansrecht. De docent zal zich meer moeten richten op zijn rol als inspirator en als begeleider van het leerproces. Als de docent inspirerend is zullen studenten veel van zijn vak willen leren. Als de docent effectief begeleidt kan hij de student helpen om goede bronnen te raadplegen waarvan de docent er natuurlijk één is.

Is zelfsturing een modegril?

Voorlopig ga ik ervan uit dat zelfsturing een voorwaarde is van effectief leren. Toch kan ik mij goed voorstellen dat de mensen die nu onderwijs ontwikkelen deze leerstijl als voorkeursstijl hebben en daarom denken dat dit een universele voorwaarde is voor effectief leren. Als ik de vier leerstijlen van Vermunt (1992) hiermee vergelijk zullen vooral studenten die betekenisgericht leren of toepassingsgericht leren als voorkeursstijl hebben het meest tot hun recht komen. Studenten die reproductie gericht zijn of ongericht leren zijn waarschijnlijk op zijn minst gelukkiger of geruster bij de meer gestuurde vormen van onderwijs.

Heeft zelfsturing niet veel grotere gevolgen voor het curriculum dan nu te zien is in de meeste opleidingen?

'Echte veranderingen vinden pas plaats als ze vorm krijgen vanuit een ander paradigma. Veranderingen vanuit een ander paradigma uiteten zich niet in trillingen of botsingen maar in (aard)bevingen. Een (aard)beving is een verandering waarbij je niet terug kunt vallen in bestaand gedrag: je moet dus rigoureuus uit het oude paradigma stappen.' (van Emst, 2002) Dit betekent dat docenten en studenten niet meer kunnen terugvallen in 'oud' denken.

Als je zelfsturing serieus neemt kan je niet meer werken met traditionele roosters, kan je je als docent niet meer terugtrekken in je kantoor en moet je wel serieus naar de inrichting van je gebouw en de organisatie kijken. Maar het moeilijkste is dat de rol van de docent fundamenteel verandert waardoor jarenlange tradities en succesfactoren opzij moeten worden geschoven waardoor je als docent op andere kwaliteiten moet vertrouwen.

Literatuur:

Den Boogert, K; Droste, J, *Zelfstandig leren leren, nieuwe rollen voor docenten en leerlingen*, Cinop, 's-Hertogenbosch, 2000

Emst van, A. *Koop een auto op de sloop, paradigmashift in het onderwijs*, APS, Utrecht, 2002

Van Vliet E, Zocca M, *Scenario denken en scenario onderwijs*, SLO, Enschede, 2003

Snoek, van der Wolk en den Ouden, 2003, 'Een busreis naar Rome, scenario's voor de lerarenopleiding', *Velon tijdschrift voor lerarenopleiders*, jrg 24 (4) 2003

Dijkstra, R, van der Meer N, *Adaptief onderwijs in een lerende school*, APS, Utrecht 2000.

Met dank aan collega's en studenten van Pabo Almere en de leden van de Kenniskring Reflectie HvA onder leiding van Karim Benammar.

Over de auteur:

Janneke Hesselink is verbonden aan Pabo Almere. Daar is zij vanaf de oprichting in 2000 betrokken bij de ontwikkeling van het curriculum van zowel de reguliere opleiding als de duale opleidingen (zij-instroom en leraarondersteuners). Ze is onderwijskundige, tutor en docent. Ze participeert in de Kenniskring Reflectie HvA.